

Лучанінова Ольга

доктор педагогічних наук, професор,

провідний науковий співробітник

відділу наукового інформаційно-аналітичного забезпечення освіти,

Державна науково-педагогічна бібліотека України

імені В. Сухомлинського,

м. Київ, Україна

2017olgapetrovna@gmail.com

ВПЛИВ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті у контексті наукового теми відділу наукового інформаційно-аналітичного забезпечення освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» розглянуто психолого-педагогічні засади виховного процесу в ЗВО у воєнний період України, вплив воєнного періоду на розвиток особистості здобувача вищої освіти. Зазначено, що здобувач вищої освіти трансформується під впливом не тільки війни, цифрових технологій, а й через відсутність багатьох «мирних» речей. Подано типи ландшафтів особистісних трансформацій та пояснюються відносно діяльності студентів; наголошено, що без організації психологічної підтримки студентів неможливо в реаліях сьогодення здійснювати виховний процес.*

***Ключові слова:** вища освіта, війна, воєнний період, особистість здобувача вищої освіти, виховний процес, психологічна підтримка.*

Annotation. *The article, in the context of the scientific topic of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of the V. Sukhomlynsky State Scientific and Educational Library of Ukraine «Information and Analytical Support of Psychological Science in the War and Post-War Periods of Ukraine», examines the psychological and pedagogical principles of the educational process in higher education institutions during the war period in Ukraine, the influence of the war period on the development of the personality of a higher education student. It is noted that a higher education student is transformed not only under the influence of war, digital technologies, but also due to the absence of many «peaceful» things. The types of landscapes of personal transformations are presented and explained in relation to the activities of students; it is emphasized that without the organization of psychological support it is impossible to carry out the educational process in the realities of today.*

Key words: *higher education, war, wartime period, personality of a higher education student, educational process, psychological support.*

Вступ. Україна, за визначенням науковців, знаходиться у центрі Європи, але споконвічно стоїть щитом на її захисті. ХХІ століття не стало винятком: українці знову виборюють свою свободу, землі, статус європейської держави, тримають оборону за всю Європу. Сучасна війна ХХІ ст. набагато лютіша у її психологічних вимірах, але при цьому життя не зупиняється: народжуються діти, навчаються учні та студенти, тил працює для перемоги.

Мета - у контексті наукового теми відділу наукового інформаційно-аналітичного забезпечення освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» розглянути психолого-педагогічні засади виховного процесу в ЗВО у воєнний період України, вплив воєнного періоду на розвиток особистості здобувача вищої освіти.

Результати дослідження. Вплив воєнного періоду України на розвиток особистості є темою багатьох досліджень: теоретико-методологічні дослідження особистості в кризових умовах та критичних ситуаціях життя; вікові та соціокультурні життєві кризи особистості (адаптація, ресоціалізація, розвиток); психологічне здоров'я та психологічна допомога особистості у кризових, посткризових умовах та критичних ситуаціях життя; особистість в особливих умовах життєдіяльності; наслідки суто воєнної травми; психологічні аспекти зміни життя людини, її власних способів осмислення травматичного досвіду тощо [1; 4 - 6].

Три роки поспіль українське суспільство живе з пролонгованою колективною травмою. Раніше говорили про готовність продовжувати жити під тиском цієї травми, опиратись викликам воєнного стану, використовувати стрес війни як певний трамплін для посттравматичного зростання, що є певними психологічними чинниками індивідуальної і колективної стійкості та опору військовій агресії [4, с. 110]. Нині мова йде про глибоку адаптацію й гнучкість громадян, і вплив воєнного періоду України на розвиток особистості здобувача вищої освіти зокрема. Сьогодні не просто період випробувань, а й час, який вимагає від професорсько-викладацького складу нових підходів, гнучкості та зосередженості на потребах здобувачів вищої освіти: збереження психічного здоров'я, формування життєстійкості, активної громадянської позиції та готовності до відновлення країни.

Воєнний стан постійно подовжують. У багатьох людей виник стан безнадійності, безпорадності та депресії. Як наголошує М. Орос, на цьому тлі можуть відмічатися психологічні порушення, в тому числі ПТСР, який небезпечний тим, що в людини можуть виникати дисоціативні флешбеки [5]. Нижче подаємо опис стадій ПТСР на людей у воєнний період, що дуже впливає на їхнє життя, на виховний процес у закладах вищої освіти також (табл. 1).

Безперечно, виховний процес у закладах вищої освіти в умовах війни, адаптуючись під загальні умови життя всієї держави, спирається на певні психолого-педагогічні засади.

Стадії ПТСР та їх характеристика*

Стадії ПТСР	Опис стану
I стадія	<i>шок</i> (триває до 1-ї доби). Людина не розуміє, як могли статися такі жахливі події, що зараз відбувається. Людина не вірить у те, що відбувається, заперечує його.
II стадія	<i>адреналіновий період</i> (розвивається через 1 добу і триває 1 тиждень). Людина вважає, що вона може все; люди активно допомагають одне одному, їм здається, що вони непереможні. Але мозку енергетично важко працювати в такому стані, на постійній межі своїх можливостей, тому він вмикає функцію захисту: згодом людина відчуває спустошення, виснаження.
III стадія	<i>спустошення</i> . Рівень адреналіну знижується, людина впадає у відчай, вона не може контролювати свої почуття, з'являється паніка. Але з часом настає період плато.
IV стадія	<i>плато</i> . У цей період людина найбільш ефективна. Вона усвідомлює, що ситуація швидко не зміниться і до неї треба адаптуватися, виконувати рутинну роботу.
V стадія	<i>ненависті</i> , що становить небезпеку для тих, хто вже живе мирним життям, і небезпеку в майбутньому.

*Укладено за джерелом [5]

Змішане навчання у 2023-2024 році у вищій школі показало, що здобувач вищої освіти трансформується під впливом не тільки війни, цифрових технологій, а й через відсутність багатьох «мирних» речей.

Вплив воєнного періоду на розвиток особистості здобувача вищої освіти проявляється через *психологічний стан та психічне здоров'я* (зростання рівня стресу, тривоги, депресивних станів та безсоння, погіршення пам'яті, концентрації під час навчання, емоційне виснаження усіх учасників освітнього процесу, зниження стресостійкості); *соціальні та адаптаційні процеси* (адаптація до нового середовища, відсутністю соціальних зав'язків під час дистанційної форми навчання, переосмислення цінностей тощо); *освіту*

(ускладнення навчального процесу, перехід на дистанційне/змішане навчання, вплив інформаційної війни) тощо.

Завданням щодо зниження впливу воєнного періоду України на розвиток особистості здобувача вищої освіти має бути безпека інформаційної інфраструктури освіти; забезпечення доступу до освітніх ресурсів; підвищення якості інформаційної підтримки – змістовність, систематичність, своєчасність інформаційно-аналітичного супроводу І, безумовно, психологічна рівновага учасників освітнього процесу [4, с. 111].

Безперечно, виховний процес у закладах вищої освіти в умовах війни, адаптуючись під загальні умови життя всієї держави, спирається на певні психолого-педагогічні засади. Нам імпонує дослідження Т. Титаренко щодо тлумачення тезаурусу психологічних понять категорії «ландшафт особистісних трансформацій», який визначається потребою концептуалізації впливу воєнної травматизації на особистість. Здобувач вищої освіти як особистість в умовах воєнного періоду якраз і переживає переосмислення травматичного досвіду у процесі навчання, «ціннісних пріоритетів, стратегічного вектору руху, стратегій конструювання майбутнього» [6, с. 218].

Науковиця пропонує наступні типи ландшафтів особистісних трансформацій (табл. 2).

Таблиця 2

Типи ландшафтів особистісних трансформацій за Т. М. Титаренко*

Тип	Опис
Екзистенційний	вірізняється неготовністю переосмислювати травматичне минуле, нездатністю адекватно оцінювати теперішнє, неможливістю конструювати майбутнє, домінантою виживання
Сімейний	вірізняється добрим осмисленням минулого, адекватною оцінкою теперішнього, розгорнутим конструюванням майбутнього, домінантою значущих стосунків
Служіння	відрізняється від сімейного насамперед за критерієм домінантної цінності – бути корисним державі, боротьбі з агресором, армії
Самореалізації	вірізняється головною цінністю саморозвитку); д) прагматичний (вірізняється головною цінністю кар’єрного просування

**Укладено за джерелом [6, с. 215]*

У 2022 році, на нашу думку, здобувачі вищої освіти якраз вирізнялися нездатністю адекватно оцінювати теперішнє, тобто проявлялася екзистенційна форма статичної поведінки під впливом війни: багато студентів зізнавалося, що вони не можуть адекватно оцінювати воєнний стан, своє місце у суспільстві, необхідність навчання чи виїзду за кордон; були відповіді про відповідальність держави у такій ситуації, про бажання виїхати й забути все, думати про власне життя, бо війна не дає неможливості конструювати майбутнє, тобто домінантою було виживання. З психологічної точки зору це зрозуміло, бо батьки цих студентів, їхні батьки – це покоління, які не знали війни, не мали досвіду психологічного впливу на своїх дітей. Разом із тим здобувачі вищої освіти здебільшого 1-2 курсу бажають бути корисними державі у боротьбі з агресором, стати волонтером, піти воювати. На таких студентів можна покладатися в організації виховної роботи, адже маємо не одне молоде покоління українських патріотів, вихованих на теренах незалежної України.

Як зазначає В. Кремінь, «освіта покликана здійснювати цілісний індивідуальний розвиток кожної людини, з формуванням в неї загальнонаціональних цінностей у контексті загальноцивілізаційних процесів. Це забезпечує єдність і згуртованість української нації, усвідомлення національного інтересу і готовність відстоювати, захищати й обороняти українську державу» [2, с. 13]. Таким чином, у закладах вищої освіти професорсько-викладацький склад, куратори відчують як у контексті загальноцивілізаційних процесів, так і у своїй професійній діяльності один із викликів воєнного стану – організацію психологічної підтримки студентам у процесі навчання.

Як допомогти викладачам сприяти формуванню особистості, як допомогти студентам стати активними і забезпечити відчуття захищеності й психологічної стійкості в умовах воєнного періоду України? Організацію психологічної підтримки студентам у процесі навчання необхідно розглядати в контексті культурних особливостей та соціально-економічної ситуації. Незаперечною є важливість розвитку патріотичного виховання учнів і студентів. Зауважимо, що

для цього важливий тандем – без організації психологічної підтримки здобувачів вищої освіти неможливо в реаліях сьогодення здійснювати виховний процес. У таблиці 3 подано причини, через які гальмується здійснення виховного процесу.

Таблиця 3

**Причини надання/організації психологічної підтримки
у закладах вищої освіти***

Причини	Надання/організація психологічної підтримки
Травматичний досвід та його наслідки	Психологічний супровід освітнього процесу, діяльності здобувачів вищої освіти та викладачів
Прямий вплив війни. Загострення психічних проблем та стрес	Психологічний супровід освітнього процесу: психологічні тренінги, медитація, йога, дихальні вправи, техніки релаксації (робота психологічної служби університету/психолога)
Академічні виклики через відсутність необхідної інформації про психологічну підтримку та засоби для зменшення стресу, дистанційну форму навчання	Години спілкування з куратором/психологом щодо зниження рівня навчальної мотивації, зниження академічної успішності; невизначеності у плануванні свого майбутнього, кар'єрного шляху тощо.
Соціальні та емоційні потреби (втрата сенсу життя, місце у суспільстві)	Консультація психолога щодо розвитку рівня психологічної стійкості, підвищення рівня самодисципліни, когнітивно-поведінкової терапії

**Укладено автором*

Вважаємо, що психологічну та емоційну підтримку можна надавати через заходи, спрямовані на запобігання та подолання вигорання як у студентів, так і у викладачів, та заходи, спрямовані на національно-патріотичне виховання – громадянська позиція, патріотизм, волонтерство – все це сприяє урівноваженню психологічного стану й можливості переключитися на допомогу іншим. За таких обставин викладач-куратор, співробітники відділу виховної роботи, які

організують масові виховні заходи (при змішаній формі навчання) мають зайняти іншу позицію: без моралізаторства, глибокого вивчення дисципліни, а більше спілкування, бо комунікація, навіть онлайн, сьогодні сприймається як канал добра, зустрічі з одногрупниками, обміном душевного стану для студентів, підтримки з боку викладачів.

Як зазначають К. Березяк, О. Накорчевська, О. Васильєва, дистанційне навчання, незважаючи на його необхідність, стає основною перешкодою психологічної адаптації студентів. Пов'язана з ним ізоляція негативно впливає на психічне здоров'я студентів [1, с. 407]. Тож виховний процес в умовах воєнного стану переплітається з психологічною підтримкою здобувачів вищої освіти: важливе усвідомлення, що не своєчасна оплата за навчання турбує викладача-куратора, а психологічний стан студента. Якщо у новій українській школі школі/закладі вищої освіти ми готуємо агентів змін, то процес виховання має виступати на перше місце, адже випускник з підвищеною мотивацією до розбудови, правильними цінностями й бажанням має бути активним відбудовником України, і треба допомогти йому в цьому (табл. 4).

Таблиця 4

**Форми психологічної взаємодії викладачів і психологічної служби
у воєнний період України***

Форми психологічної взаємодії	Пояснення
Альтернативні можливості навчання	Перегляд відео, які можна завантажувати з YouTube, використання книжок та статей для мобільних застосунків
Проведення бесід зі студентами	Пояснювати, що від цього залежатиме майбутнє держави та її подальший розвиток
Організація ефективної системи оцінювання	Підвищити мотивацію до навчання
Підвищення кваліфікації спеціалістів психологічних служб	Надання консультацій студентам під час війни – нова практика для сучасних психологів, треба відвідувати тренінги, семінари
Проведення роз'яснювальних заходів щодо населення	Зменшити напругу у відносинах між ними та місцевим населенням

**Укладено автором*

Т. Титаренко зауважує, як важливо вчасно допомогти людям на ціннісно-смысловому рівні, коли втрачається здатність до пошуку нових життєвих перспектив, погіршується осмислення досвіду, неспроможність отримувати задоволення від повсякдення. Соціально-психологічний супровід є своєрідним синтезом тривалої і цілеспрямованої соціальної підтримки та адресної психологічної допомоги. Завдяки зусиллям викладачів і психологів стає можливим як ресурс збереження цілісності особистості, відновлення її психологічного здоров'я. У посібнику «Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід» автори описують стратегії фасилітації посттравматичного зростання особистості, систему практик соціально-психологічного супроводу особистості, що пережила втрату [8].

У воєнний період викладачі «стоять на сторожі виховання цілісної особистості студента, його духовно-культурних цінностей», сприяють розвитку адаптивності, критичного мислення, що допоможе рухатися до мети та добиватися практичного результату [3].

На прикладі діяльності Ради з соціально-гуманітарної політики й виховної роботи і відділу виховної роботи зі студентами Українського державного університету науки і технологій можна побачити, як проявляється на практиці роль психолого-педагогічних засад виховного процесу в закладах вищої освіти. Це систематичне проведення історико-патріотичного циклу лекцій «Незламність української нації»; участь студентства у мовних конкурсах та конкурсах на суспільно-політичну тематику; волонтерські, просвітницькі, виховні та ін. проекти («Школа Лідерства», «Всеукраїнський День відповідальності», «Концерт-студія «Єднаймося!», «Інтелектуальний хакатон», «Клуб українського кіно» тощо (автор – співробітник відділу виховної роботи зі студентами за сумісництвом).

Висновки. Дослідивши у контексті наукового дослідження відділу наукового інформаційно-аналітичного забезпечення освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського «Інформаційно-

аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» вплив воєнного періоду на розвиток особистості здобувача вищої освіти та роль психолого-педагогічних засад виховного процесу в закладах вищої освіти, дійшли наступних висновків:

– здобувач вищої освіти трансформується під впливом не тільки війни, цифрових технологій, а й через відсутність багатьох «мирних» речей, тому у період навчання у закладі вищої освіти має бути підвищена увага до залучення його активної суспільної діяльності;

– без організації психологічної підтримки студентів неможливо в реаліях сьогодення здійснювати виховний процес; вітається тандем викладача з психологом, проведенням заходів, на які запрошується психолог тощо;

– здобувач вищої освіти як особистість в умовах воєнного періоду переживає переосмислення травматичного досвіду у процесі навчання, визначає свій тип у «ландшафті особистісної трансформації»;

– психолого-педагогічні засади виховного процесу в ЗВО у воєнний період України заслуговують на поглиблене вивчення науковцями щодо поширення виховного досвіду закладів вищої освіти. Стадії ПТСР стосуються всіх учасників освітнього процесу, щоб вчасно виявити причини й організувати психологічну підтримку. Необхідні зміни у політиці закладів вищої освіти – клопотання щодо фінансування психологічних служб, гнучка академічна політика, обов'язкові тренінги для викладачів і здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Березяк К.М., Накорчевська О.П., Васильєва О.А. Психологічні особливості адаптації студентів до навчання в умовах війни. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2022. № 10 (15). С. 401 – 411. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/11259> (дата звернення: 16.02.2025).

2. Епоха креативних змін Актуальне інтерв'ю з В. Кременем. Освіта і суспільство.1(82), 2025 С. 12-13. URL: https://naps.gov.ua/uploads/files/press/ois/2025/ois1_2025.pdf (дата звернення: 16.02.2025).

3. Лучанінова О. Дистанційне навчання студентів в умовах війни: латентна сила метанавичок. Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика» Серія «Педагогіка» 2022. 13(25). [https://doi.org/10.33296/2707-0255-13\(25\)-11](https://doi.org/10.33296/2707-0255-13(25)-11) https://naps.gov.ua/uploads/files/press/ois/2025/ois1_2025.pdf (дата звернення: 16.02.2025).

4. Мерзлякова О.Л. Психологічні чинники індивідуальної і колективної стійкості та опору військовій агресії (аналітичний огляд) URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736360/1/VNIASO-AHSEduSci-RB17-2023-110-124.pdf> (дата звернення: 16.02.2025).

5. Орос М.М. Вплив війни на людину. Зміни психіки та характеру в умовах воєнного стану. *УКРАЇНСЬКИЙ МЕДИЧНИЙ ЧАСОПИС*. 10 травня 2023 р. URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-241952-vpliv-vijni-na-lyudinu-zmini-psihihi-ta-harakteru-v-umovah-voyennogo-stanu (дата звернення: 16.02.2025).

6. Титаренко Т. М. Ландшафти особистісних трансформацій унаслідок травматичного воєнного досвіду. *Український психологічний журнал*. 2020. № 1 (13). С. 209-222. [https://doi.org/10.17721/upj.2020.1\(13\).13](https://doi.org/10.17721/upj.2020.1(13).13) ; URL: <https://drive.google.com/file/d/1I7hkp7QcXxQH9BN0j2Cnp6FOUJiPN5jN/view> (дата звернення: 16.02.2025).

7. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології / ред.: Т. М. Титаренко, М. С. Дворник. Кропивницький : ІмексЛТД, 2022. 154 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/Titarenko_DvornikPosb2022.pdf (дата звернення: 16.02.2025).